

खण्ड २

शब्दनिर्माण प्रक्रिया

तलका वाक्यमा प्रयोग भएका गाढा अक्षरले लेखिएका शब्दहरू याद गर्नुहोस् ।

क) पहिला नेपालीहरूको घरमा नै घरेलु कपडा बुनिन्थे ।

ख) जुन मानिसको गति पनि छैन त्यसले के प्रगति गर्ला र +

ग) नेपालमा रतन्धो रोग निवारण गर्न विदेशीहरूले सहयोग गरेका छन् ।

घ) प्रहरीले ज्यानमारालाई पक्रेकोछ ।

ङ) दसगजा नेपालको सीमा हो ।

च) संक्रान्तिमा दोभान र त्रिवेणीमा मेला लाग्दछ ।

छ) कसैले उपहार दियो भने त्यसलाई तिरष्कार गर्नु हुन्न ।

माथिका वाक्यमा गाढा अक्षरले लेखिएका शब्द पछि बनेका शब्द हुन् । मूल शब्दमा उपसर्ग, प्रत्यय लगाएर अथवा दुई शब्दलाई गा “सेर नया “ शब्द बनाउन सकिन्छ । यसरी शब्द बनाउने तरिकालाई नै शब्द निर्माण प्रक्रिया भनिन्छ ।

जस्तै

प्र+हार ≠ प्रहार ≤ माया+आलु ≠ मायालु

शब्दनिर्माणका प्रमुख प्रक्रियाहरू

उपसर्गप्रक्रिया

प्रत्ययप्रक्रिया

समासप्रक्रिया

द्वित्वप्रक्रिया

२.१. उपसर्गद्वारा शब्द निर्माण

शब्दको सुरुमा गा “सिन आउने तत्वलाई उपसर्ग भनिन्छ । यो एकलै प्रयोग हुँदैन । यसको आफ्नो अर्थ पनि हुँदैन तर शब्दमा गा “सिएपछि यसले शब्दको अर्थमा परिवर्तन ल्याउ “छ ।

जुन शब्दमा उपसर्ग गा “सिन्छ त्यस शब्दलाई आधारपद भनिन्छ । आधारपदमा उपसर्ग गा “सिएपछि त्यस शब्दको बनोटमा केही परिवर्तन पनि हुन्छ ।

केही उपसर्ग तथा तिनबाट निर्मित शब्द

अधि (श्रेष्ठ, धेरै, उच्च)

अधि + कृत ≠ अधिकृत अधि + अवसाय ≠ अध्यवसाय

अधि + कार ≠ अधिकार अधि + पति ≠ अधिपति

अधि + नियम ≠ अधिनियम अधि + आत्म ≠ अध्यात्म

अधि + वक्ता ≠ अधिवक्ता अधि + आय ≠ अध्याय

अधि + वेशन ≠ अधिवेशन अधि + आदेश ≠ अध्यादेश

अधि + नायक ≠ अधिनायक अधि + राज्य ≠ अधिराज्य

अधि + अयन ≠ अध्ययन अधि + राज्य ≠ अधिराज्य

अधि + पति अधिपति अधि + राज ≠ अधिराज

अनु (पछि, क्रम)

अनु + मति ≠ अनुमति

अनु + राग ≠ अनुराग

अनु + भूति ≠ अनुभूति	अनु + सन्धान ≠ अनुसन्धान
अनु + स्वर ≠ अनुस्वर	अनु + छेद ≠ अनुच्छेद
अनु + दान ≠ अनुदान	अनु + मान ≠ अनुमान
अनु + सरण ≠ अनुसरण	अनु + वाद ≠ अनुवाद
अनु + ग्रह ≠ अनुग्रह	अनु + पात ≠ अनुपात
अनु + रूप ≠ अनुरूप	अनु + गमन ≠ अनुगमन
अनु + कृति ≠ अनुकृति	अनु + शासन ≠ अनुशासन
अनु + कूल ≠ अनुकूल	अनु + एषण ≠ अन्वेषण

अप (तुच्छ, विरुद्ध, अभाव, हीन)

अप + अङ्ग ≠ अपाङ्ग	अप + घात ≠ अपघात
अप + शकुन ≠ अपशकुन	अप + वाद ≠ अपवाद
अप + शब्द ≠ अपशब्द	अप + यश ≠ अपयश
अप + व्यय ≠ अपव्यय	अप + कीर्ति ≠ अपकीर्ति
अप + मार्ग ≠ अपमार्ग	अप + गति ≠ अपगति
अप + हरण ≠ अपहरण	अप + राध ≠ अपराध

अभि (छेउ, बढी)

अभि + युक्त ≠ अभियुक्त	
अभि + प्रेरणा ≠ अभिप्रेरणा	अभि + भावक ≠ अभिभावक
अभि + व्यक्ति ≠ अभिव्यक्ति	अभि + लेख ≠ अभिलेख

अभि + वादन ≠ अभिवादन अभि + आस ≠ अभ्यास
अभि + जात ≠ अभिजात अभि + प्राय ≠ अभिप्राय
अभि + नन्दन ≠ अभिनन्दन अभि + नय ≠ अभिनय
अभि + भारा ≠ अभिभारा अभि + वृद्धि ≠ अभिवृद्धि
अभि + मुख ≠ अभिमुख अभि + वक्ता ≠ अभिवक्ता
अभि + मान ≠ अभिमान अव (निश्चय, हीन, नीच)

अव + मूल्यन ≠ अवमूल्यन अब + सान ≠ अवसान
अव + रोहण ≠ अवरोहण अव + तरण ≠ अवतरण
अव + सान ≠ अवसान अब + शेष ≠ अवशेष
अव + छिन्न ≠ अवच्छिन्न अब + नति ≠ अवनति
अव + शिष्ट ≠ अवशिष्ट अव + स्थित ≠ अवस्थित
अव + चेतन ≠ अवचेतन अव + लोकन ≠ अवलोकन
अव + तार ≠ अवतार अव + ज्ञा ≠ अवज्ञा
अव + गुण ≠ अवगुण अव + गत ≠ अवगत
अव + धारणा ≠ अवधारणा अव + यव ≠ अवयव
अव + धान ≠ अवधान अव + धि ≠ अवधि

आ (सम्म, विपरीत)

आ + देश ≠ आदेश आ + मूल ≠ आमूल
आ + नन्द ≠ आनन्द आ + कर्षण ≠ आकर्षण
आ + जन्म ≠ आजन्म आ + हार ≠ आहार

आ + योग ≠ आयोग आ + क्रोश ≠ आक्रोश
आ + क्रमण ≠ आक्रमण आ + योजना ≠ आयोजना
आ + कृति ≠ आकृति आ + लेख ≠ आलेख
आ + गमन ≠ आगमन आ + वरण ≠ आवरण
आ + धार ≠ आधार

उत् ÷ उद् (च, द., न, ल) (अग्लो ÷ श्रेष्ठ)

उत् + थान ≠ उत्थान उत् + नति ≠ उन्नति
उत् + कर्ष ≠ उत्कर्ष उत् + पात ≠ उत्पात
उत् + कृष्ट ≠ उत्कृष्ट उत् + योग ≠ उद्योग
उत् + चारण ≠ उच्चारण उत् + देश्य ≠ उद्देश्य
उत् + पादन ≠ उत्पादन उद् + बोधन ≠ उद्बोधन
उत् + आसीन ≠ उदासीन उत् + भव ≠ उद्भव
उत् + घोषण ≠ उद्घोषण उत् + वेग ≠ उद्वेग
उत् + सर्ग ≠ उत्सर्ग उत् + धृत ≠ उद्धृत

उप (निकट, सहायक)

उप + देश ≠ उपदेश उप + दान ≠ उपदान
उप + अध्यक्ष ≠ उपाध्यक्ष उप + सर्ग ≠ उपसर्ग
उप + मान ≠ उपमान उप + नेता ≠ उपनेता
उप + न्यास ≠ उपन्यास उप + भोक्ता ≠ उपभोक्ता
उप + जाति ≠ उपजाति उप + भोग ≠ उपभोग
उप + योग ≠ उपयोग उप + वास ≠ उपवास

उप + चार ≠ उपचार उप + हार ≠ उपहार
उप + ग्रह ≠ उपग्रह उप + सचिव ≠ उपसचिव
उप + शङ्का ≠ उपशङ्का उप + लब्ध ≠ उपलब्ध

दुर् ÷ दुस् (हीन, दुष्ट)

दुर् + दशा ≠ दुर्दशा दुस् + कार्य ≠ दुष्कार्य
दुर् + आशा ≠ दुराशा दुस् + परिणाम ≠ दुष्परिणाम
दुर् + नाम ≠ दुर्नाम दुर् + व्यवस्था ≠ दुर्व्यवस्था
दुर् + जन ≠ दुर्जन दुर् + बुद्धि ≠ दुर्बुद्धि
दुर् + गुण ≠ दुर्गुण दुर् + दिन ≠ दुर्दिन
दुर् + गम ≠ दुर्गम दुर् + आशय ≠ दुराशय
दुर् + भाग्य ≠ दुर्भाग्य दुस् + चरित्र ≠ दुश्चरित्र
दुस् + साहस ≠ दुस्साहस दुस् + प्रयास ≠ दुष्प्रयास
दुस् + कर्म ≠ दुष्कर्म

नि (भिन्न, बाहिर)

नि + धन ≠ निधन नि + योजन ≠ नियोजन
नि + यम ≠ नियम नि + यन्त्रण ≠ नियन्त्रण
नि + पात ≠ निपात नि + पूर्ण ≠ निपूर्ण
नि + वास ≠ निवास नि + दान ≠ निदान
नि + बन्ध ≠ निबन्ध नि + कुञ्ज ≠ निकुञ्ज

निर् ÷ निस् (निषेध, बाहिर, रहित)

निस् + काम ≠ निष्काम	निस् + छल ≠ निश्छल
निस् + चय ≠ निश्चय	निस् + प्राण ≠ निष्प्राण
निस् + चिन्त ≠ निश्चिन्त	निस् + तेज ≠ निस्तेज
निस् + सार ≠ निस्सार	निस् + कपट ≠ निष्कपट
निर् + धारण ≠ निर्धारण	निर् + भर ≠ निर्भर
निर् + ईक्षण ≠ निरीक्षण	निर् + गुण ≠ निर्गुण
निर् + जीव ≠ निर्जीव	निर् + दोष ≠ निर्दोष
निर् + जन ≠ निर्जन	निर् + अन्तर ≠ निरन्तर
निर् + मल ≠ निर्मल	निर् + माता ≠ निर्माता
निर् + मूल ≠ निर्मूल	निर् + धन ≠ निर्धन
निर् + आशा ≠ निराशा	निर् + अङ्कुश ≠ निरङ्कुश

परा (विपरीत, पछि)

परा + वर्तन ≠ परावर्तन	परा + जय ≠ पराजय
परा + अस्त ≠ परास्त	परा + क्रम ≠ पराक्रम
परा + काष्ठा ≠ पराकाष्ठा	परा + जित ≠ पराजित
परा + पूर्व ≠ परापूर्व	परा + भव ≠ पराभव
परा + भूत ≠ पराभूत	परा + मर्श ≠ परामर्श

परि (राम्रो, चारैतिर)

परि + चर्चा ≠ परिचर्चा	परि + पक्क ≠ परिपक्क
परि + पत्र ≠ परिपत्र	परि + कार ≠ परिकार
परि + वहन ≠ परिवहन	परि + चालक ≠ परिचालक
परि + मार्जन ≠ परिमार्जन	परि + स्थिति ≠ परिस्थिति
परि + अन्त ≠ पर्यन्त	परि + पुष्ट ≠ परिपुष्ट
परि + आय ≠ पर्याय	परि + छेद ≠ परिच्छेद
परि + अटन ≠ पर्यटन	परि + कल्पना ≠ परिकल्पना

प्र (धेरै, चारैतिर)

प्र + सिद्ध ≠ प्रसिद्ध	प्र + जाति ≠ प्रजाति
प्र + योग ≠ प्रयोग	प्र + कृति ≠ प्रकृति
प्र + क्रिया ≠ प्रक्रिया	प्र + चण्ड ≠ प्रचण्ड
प्र + ख्यात ≠ प्रख्यात	प्र + गति ≠ प्रगति
प्र + देश ≠ प्रदेश	प्र + दर्शन ≠ प्रदर्शन
प्र + वचन ≠ प्रवचन	प्र + शासन ≠ प्रशासन
प्र + सार ≠ प्रसार	प्र + स्तुति ≠ प्रस्तुति
प्र + हार ≠ प्रहार	प्र + स्थान ≠ प्रस्थान

प्र + शिक्षण ≠ प्रशिक्षण प्र + बन्ध ≠ प्रबन्ध

प्र + वास ≠ प्रवास प्र + बल ≠ प्रबल

प्र + करण ≠ प्रकरण

प्रति (प्रत्येक, विरूद्ध)

प्रति + दिन ≠ प्रतिदिन प्रति + शत ≠ प्रतिशत

प्रति + वाद ≠ प्रतिवाद प्रति + फल ≠ प्रतिफल

प्रति + अक्ष ≠ प्रत्यक्ष प्रति + मूर्ति ≠ प्रतिमूर्ति

प्रति + निधि ≠ प्रतिनिधि प्रति + बद्ध ≠ प्रतिबद्ध

प्रति + लिपि ≠ प्रतिलिपि प्रति + वर्ष ≠ प्रतिवर्ष

प्रति + योगी ≠ प्रतियोगी प्रति + कृति ≠ प्रतिकृति

प्रति + एक ≠ प्रत्येक प्रति + आक्रमण ≠ प्रत्याक्रमण

प्रति + कार ≠ प्रतिकार

वि (विशेष, अभाव, भिन्न, ज्यादै, प्रतिकूल)

वि + ल ≠ विफल वि + रूप ≠ विरूप

वि + वाद ≠ विवाद वि + योग ≠ वियोग

वि + चलन ≠ विचलन वि + ज्ञान ≠ विज्ञान

वि + कृत ≠ विकृत वि + ज्ञापन ≠ विज्ञापन

वि + कार ≠ विकार वि + जय ≠ विजय

वि + कल्प ≠ विकल्प वि + चित्र ≠ विचित्र

वि + ग्रह ≠ विग्रह वि + चार ≠ वचार

वि + हार ≠ विहार वि + तर्क ≠ वितर्क

वि + शेष ≠ विशेष वि + गत ≠ विगत

वि + शुद्ध ≠ विशुद्ध

सम् (साथ, राम्रो)

सम् + रक्षक ≠ संरक्षक सम् + कार ≠ संस्कार

सम् + स्थापक ≠ संस्थापक सम् + सार ≠ संसार

सम् + घर्ष ≠ सङ्घर्ष सम् + चार ≠ सञ्चार

सम् + देह ≠ सन्देह सम् + करण ≠ संस्करण

सम् + भार ≠ सम्भार सम् + चय ≠ सञ्चय

सम् + वेग ≠ संवेग सम् + वेदना ≠ संवेदना

सम् + वाद ≠ संवाद सम् + चार ≠ सञ्चार

सम् + पूर्ण ≠ सम्पूर्ण सम् + हार ≠ संहार

सम् + कृति ≠ संस्कृति

सु (राम्रो, विशेष)

सु + रक्षा ≠ सुरक्षा सु + शील ≠ सुशील

सु + मार्ग ≠ सुमार्ग सु + गम ≠ सुगम

सु + रुचि ≠ सुरुचि सु + शिक्षित ≠ सुशिक्षित

सु + दृढ ≠ सुदृढ सु + बोध ≠ सुबोध

सु + पुत्र ≠ सुपुत्र सु + गन्ध ≠ सुगन्ध

सु + कर्म ≠ सुकर्म सु + आगत ≠ स्वागत

तद्भव र आगन्तुक उपसर्गबाट निर्मित व्युत्पन्न शब्द

अ (अभाव, विपरीत)

अ + पुग ≠ अपुग अ + बेला ≠ अबेला

अ + बुझ ≠ अबुझ अ + चेत ≠ अचेत

अ + खाद्य ≠ अखाद्य अ + खण्ड ≠ अखण्ड

अ + धर्म ≠ अधर्म अ + सन्तोष ≠ असन्तोष

अ + पार ≠ अपार अ + विश्वास ≠ अविश्वास

अ + सजिलो ≠ असजिलो अ + मन ≠ अमन

अन (निषेध, अभाव)

अन + मेल ≠ अनमेल अन + पढ ≠ अनपढ

अन + मोल ≠ अनमोल अन + पत्यार ≠ अनपत्यार

अन + गिन्ती ≠ अनगिन्ती अन + जान ≠ अनजान

अन + कन्टार ≠ अनकन्टार अन + विश्वास ≠ अनविश्वास

कु (खराब, नीच)

कु + कर्म ≠ कुकर्म कु + चेशा ≠ कुचेशा

कु + रीति ≠ कुरीति कु + सङ्गत ≠ कुसङ्गत

कु + बुद्धि ≠ कुबुद्धि कु + दृष्टि ≠ कुदृष्टि

बि (निषेध, अभाव)

बि + रसिलो ≠ बिरसिलो बि + सञ्चो ≠ बिसञ्चो

बि + स्वाद ≠ बिस्वाद बि + कामे ≠ बिकामे

बि + ढङ्ग ≠ बिढङ्ग बि + जात ≠ बिजात
बि + जोर ≠ बिजोर बि + नामी ≠ बिनामी
बि + थिति ≠ बिथिति बि + सुर ≠ बिसुर
बि + काम ≠ बिकाम बि + होस ≠ बिहोस

गैर (प्रतिकूल)

गैर + कानुनी ≠ गैरकानुनी गैर + हाजिर ≠ गैरहाजिर
गैर + सरकारी ≠ गैरसरकारी गैर + जिम्मेवार ≠ गैरजिम्मेवार

बे (बिना)

बे + काम ≠ बेकाम बे + छन्द ≠ बेछन्द
बे + ढङ्ग ≠ बेढङ्ग बे + इज्जत ≠ बेइज्जत
बे + ताल ≠ बेताल बे + रीत ≠ बेरीत
बे + कार ≠ बेकार बे + कसुर ≠ बेकसुर
बे + मौसम ≠ बेमौसम बे + पत्ता ≠ बेपत्ता
बे + इमान ≠ बेइमान बे + मतलब ≠ बेमतलब
बे + हिसाब ≠ बेहिसाब

न (विपरीत, प्रतिकूल)

न + पुग ≠ नपुग न + निको ≠ ननिको
न + काम ≠ नकाम न + गण्य ≠ नगण्य
न + मज्जा ≠ नमज्जा

ना (प्रतिकूल)

ना + बालिग ≠ नाबालिग ना + लायक ≠ नालायक

ना + जायज ≠ नाजायज

ना + जवाफ ≠ नाजवाफ

सह (साथ)

सह + अनुभूति ≠ सहानुभूति सह + उदर ≠ सहोदर

सह + योग ≠ सहयोग सह + भाव ≠ सहभाव

सह + पाठी ≠ सहपाठी सह + यात्री ≠ सहयात्री

स (सहित)

स + रस ≠ सरस स + तर्क ≠ सतर्क

स + फल ≠ सफल स + जीव ≠ सजीव

स + अङ्ग ≠ साङ्ग स + चेत ≠ सचेत

बद (खराब)

बद + नाम ≠ बदनाम बद + नियत ≠ बदनियत

बद + मास ≠ बदमास बद + ख्वाइ “ ≠ बदख्वाइ “ आदि ।

२.२. प्रत्ययद्वारा शब्द निर्माण

कुनै पनि धातु वा शब्दका पछाडि जोडिने सर्गलाई प्रत्यय भनिन्छ । शब्द अर्थात् आधारपदका पछाडि प्रत्यय थपिएपछि शब्दको अर्थ र वर्ग परिवर्तन हुन्छ । प्रत्यय लगाएर मूल शब्दको अर्थभन्दा केही भिन्न अर्थ दिने नयाँ शब्द बनाउन सकिन्छ ।

प्रत्ययहरू दुई किसिमका छन् ः कृत् र तद्धित प्रत्यय

२.२.१. कृत् प्रत्यय

धातुका पछाडि लाग्ने प्रत्ययलाई कृत् प्रत्यय भनिन्छ । धातुमा कृत् प्रत्यय लागेपछि धातु नाम, विशेषण वा क्रियायोगी अव्यय मध्ये कुनै एक वर्गको शब्द बन्दछ । प्रत्यय लागे पछि शब्दमा सामान्य परिवर्तन समेत आउँछ ।

नेपाली कृत् प्रत्यय र तिनबाट निर्मित केही शब्दहरू

अक्कड ः डुल् + अक्कड ≠ डुलक्कड पिउ + अक्कड ≠ पियक्कड,
बोल् + अक्कड ≠ बोलक्कड भुल् + अक्कड ≠ भुलक्कड
घुम् + अक्कड ≠ घुमक्कड बुझ् + अक्कड ≠ बुझक्कड

अत ः लग् + अत ≠ लगत उठ् + अत ≠ उठत,
आउ + अत ≠ आवत लाग् + अत ≠ लागत

अन ः चर् + अन ≠ चरन चल + अन ≠ चलन
खट् + अन ≠ खटन् भुट् + अन ≠ भुटन

अनी ः थाल् + अनी ≠ थालनी लेख् + अनी ≠ लेखनी
चाट् + अनी ≠ चटनी ढाक् + अनी ≠ ढकनी

अन्त ः घोक् + अन्त ≠ घोकन्त रट् + अन्त ≠ रटन्त
हल् + अन्त ≠ हलन्त भिड् + अन्त ≠ भिडन्त
लड् + अन्त ≠ लडन्त

अन्ते ः रट् + अन्ते ≠ रटन्ते घोक् + अन्ते ≠ घोकन्ते
धाउ + अन्ते ≠ धावन्ते माग् + अन्ते ≠ मगन्ते

आ ः छाप् + आ ≠ छापा लेख् + आ ≠ लेख
चाल् + आ ≠ चाला पखाल् + आ ≠ पखाला

रोक् + आ ≠ रोक्का

आइ ः गर् + आइ ≠ गराइ

हि “ङ् + आइ ≠ हि “डाइ

ढल्क + आइ ≠ ढल्काइ

ओर्ल + आइ ≠ ओर्लाइ

घुर् + आइ ≠ घुराइ

पल्क + आइ ≠ पल्काइ

पद् + आइ ≠ पढाइ

रु + आइ ≠ रुवाइ

ओसर् + आइ ≠ ओसाराइ

सिउर + आइ ≠ सिउराइ

आउ ः घेर् + आउ ≠ घेराउ

पिर् + आउ ≠ पिराउ

बच् + आउ ≠ बचाउ

चुन् + आउ ≠ चुनाउ

जान् + आउ ≠ जनाउ

पक्र + आउ ≠ पक्राउ

आहा ः पिर् + आहा ≠ पिराहा

धुत् + आहा ≠ धुताहा

मिच् + आहा ≠ मिचाहा

सन्क + आहा ≠ सन्काहा

थिच् + आहा ≠ थिचाहा

फाट् + आहा ≠ फटाहा

सुत् + आहा ≠ सुताहा

हेप् + आहा ≠ हेपाहा

ई ः ठग् + ई ≠ ठगी

हु + ई ≠ भई

देख् + ई ≠ देखी

ढोग् + ई ≠ ढोगी

उवा ः सर् + उवा ≠ सरुवा

टिप् + उवा ≠ टिपुवा

थुन् + उवा ≠ थुनुवा

माङ् + उवा ≠ म “डुवा

ढाल् + उवा ≠ ढलुवा

भा “ङ् + उवा ≠ भ “डुवा

टोक् + उवा ≠ टोकुवा

खा “द + उवा ≠ ख “डुवा

सेक् + उवा ≠ सेकुवा

चेप् + उवा ≠ चेपुवा

कुर् + उवा ≠ कुरुवा

खोस् + उवा ≠ खोसुवा

आवट ः देख् + आवट ≠ देखावट

बुन् + आवट ≠ बुनावट

राख् + आवट ≠ रखावट

सज् + आवट ≠ सजावट

जम् + आवट ≠ जमावट

लेख् + आवट ≠ लेखावट

ओट ः लेख् + ओट ≠ लेखोट

मिस् + ओट ≠ मिसोट

बुन् + ओट ≠ बुनोट

ढाल् + ओट ≠ ढलोट

भर् + ओट ≠ भरोट

बन् + ओट ≠ बनोट

ओ ः चिन् + ओ ≠ चिनो

लेख् + ओ ≠ लेखो

छेक् + ओ ≠ छेको

चिर् + ओ ≠ चिरो

खोप् + ओ ≠ खोपो

घेर् + ओ ≠ घेरो

ती ः घुम् + ती ≠ घुम्ती

उठ् + ती ≠ उठ्ती

बस् + ती ≠ बस्ती

चल् + ती ≠ चल्ती

इलो ः हा “स् + इलो ≠ ह “सिलो

खा “द् + इलो ≠ ख “दिलो

भर् + इलो ≠ भरिलो

पोस् + इलो ≠ पोसिलो

कस् + इलो ≠ कसिलो

आ “ट् + इलो ≠ आ “टिलो

एको ः हार् + एको ≠ हारेको

खोल् + एको ≠ खोलेको

झिक् + एको ≠ झिकेको

पढ् + एको ≠ पढेको

देख् + एको ≠ देखेको

राख् + एको ≠ राखेको

एर ः पढ् + एर ≠ पढेर

रु + एर ≠ रोएर

लेख् + एर ≠ लेखेर

हा “स् + एर ≠ हा “सेर

हेर् + एर ≠ हेरेर

देख् + एर ≠ देखेर

न ः लेख् + न ≠ लेख्र

सुत् + न ≠ सुत्त

डुल् + न ≠ डुल्ल

हा “स् + न ≠ हा “स्न

खा + न ≠ खान

पढ् + न ≠ पढन

तो ÷ दो ः सक् + तो ≠ सक्तो

लेख् + तो ≠ लेख्तो

सक् + दो ≠ सक्दो

लेख् + दो ≠ लेख्दो

हा “स् + दो ≠ हा “स्दो

भन् + दो ≠ भन्दो

नु ः हेर् + नु ≠ हेर्नु

फुक् + नु ≠ फुक्नु

कोर् + नु ≠ कोर्नु

डाम् + नु ≠ डाम्नु

चल् + नु ≠ चल्लु

खेल् + नु ≠ खेल्लु

ने ः बोक् + ने ≠ बोक्ने

हेर् + ने ≠ हेर्ने

फल् + ने ≠ फल्ने

कुट् + ने ≠ कुट्ने

पढ् + ने ≠ पढ्ने

डुल् + ने ≠ डुल्ने

आरो ः छेक् + आरो ≠ छेकारो

जोत् + आरो ≠ जोतारो

झाट् + आरो ≠ झटारो

इन्जेल ः अघाउ + इन्जेल ≠ अघाइन्जेल पढ् + इन्जेल ≠ पढिन्जेल

घोक् + इन्जेल ≠ घोकिन्जेल

सिक् + इन्जेल ≠ सिकिन्जेल

आ ः लेख् + आ ≠ लेखा

छाप् + आ ≠ छापा

साट् + आ ≠ सट्टा

लाज + आ ≠ लज्जा

मार् + आ ≠ मारा

घेर् + आ ≠ घेरा

उन्जेल ः खा + उन्जेल ≠ खाउन्जेल

बस् + उन्जेल ≠ बसुन्जेल

भर् + उन्जेल ≠ भरुन्जेल

गर् + उन्जेल ≠ गरुन्जेल

ऐया ः हान् + ऐया ≠ हनैया

उड् + ऐया ≠ उडैया

घुम् + ऐया ≠ घुमैया

ताल + ऐया ≠ तलैया

अनी ः चाट् + अनी ≠ चटनी

सोध् + अनी ≠ सोधनी

थाल् + अनी ≠ थालनी

काट् + अनी ≠ कटनी

संस्कृत कृत् प्रत्यय र तिनबाट निर्मित शब्दहरू

अक ः कृ + अक ≠ कारक,

पठ् + अक ≠ पाठक

रक्ष् + अक ≠ रक्षक

पच् + अक ≠ पाचक

सेव् + अक ≠ सेवक

भू + अक ≠ भावक

युज् + अक ≠ योजक

लिख् + अक ≠ लेखक

कृष् + अक ≠ कृषक

गी + अक ≠ गायक

इत ः कथ् + इत ≠ कथित

रच् + इत ≠ रचित

शुध् + इत ≠ शोधित

पुष् + इत ≠ पोषित

लिख् + इत ≠ लिखित

रक्ष् + इत् – रक्षित

जीव् + इत ≠ जीवित

पठ् + इत ≠ पठित

ता ः गम् + त ≠ गत

मन् + त ≠ मत

शम् + त ≠ शान्त

ज्ञा + त ≠ ज्ञात

कृ + त ≠ कृत

तृप् + त ≠ तृप्त

लुप् + त ≠ लुप्त

मृ + त ≠ मृत

त ः

श्रु + ता ≠ श्रोता

दृश् + ता ≠ द्रष्टा

क्षम् + ता ≠ क्षमता

सृज् + ता ≠ स्रष्टा

वच् + ता ≠ वक्ता

द्वैध + ता ≠ द्वैधता

ति ः शम् + ति ≠ शान्ति

कृ + ति ≠ कृति

सूच् + ति ≠ सूक्ति

भ्रम् + ति ≠ भ्रान्ति

स्मृ + ति ≠ स्मृति

मुच् + ति ≠ मुक्ति

गम् + ति ≠ गति

बुध् + ति ≠ बुद्धि

श्रु + ति ≠ श्रुति

मन् + ति ≠ मति

य ः गम् + य ≠ गम्य

कृ + य ≠ कार्य

भाष् + य ≠ भाष्य

क्षम् + य ≠ क्षम्य

त्यज् + य ≠ त्याज्य

दृश् + य ≠ दृश्य

तव्य ः दा + तव्य ≠ दातव्य

कृ + तव्य ≠ कर्तव्य

गम् + तव्य ≠ गन्तव्य

वच् + तव्य ≠ वक्तव्य

दृश् + तव्य ≠ द्रष्टव्य

ज्ञा + तव्य ≠ ज्ञातव्य

इका सेव् + इका ≠ सेविका

परिचर + इका ≠ परिचारिका

लेख् + इका ≠ लेखिका

याच् + इका ≠ याचिका

अनीय शुच् + अनीय ≠ शोचनीय

कृ + अनीय ≠ करणीय

दृश् + अनीय ≠ दर्शनीय

मन् + अनीय ≠ मननीय

स्मृ + अनीय ≠ स्मरणीय

पठ् + अनीय ≠ पठनीय

रम् + अनीय ≠ रमणीय

लिख् + अनीय ≠ लेखनीय

२.२.२. तद्धित प्रत्यय

नाम, सर्वनाम, विशेषण र अव्यय शब्दका पछि जोडिने प्रत्ययलाई तद्धित प्रत्यय भनिन्छ । तद्धित प्रत्यय लागे पछि सामान्यतया शब्दको अर्थ र वर्गमा परिवर्तन आउँछ । त्यस्तै शब्दको रूप र ध्वनिमा पनि केही परिवर्तन आउँछ ।

नेपाली तद्धित प्रत्ययबाट निर्मित केही शब्दहरू

आइ “ ः धूर्त + आइ “ ≠ धुत्र्याइ “

काज + आइ “ ≠ कजाइ “

राज + आइ “ ≠ रजाइ “

चेप्रो + आइ “ ≠ चेप्राइ “

आइ ः तौल + आइ – तौलाइ

भलो + आइ ≠ भलाइ

होचो + आइ ≠ होचाइ

पर + आइ ≠ पराइ

मोल + आइ ≠ मोलाइ

गोलो + आइ ≠ गोलाइ

आली ः दाड + आली ≠ दङ्गाली

हरियो + आली ≠ हरियाली

हिम + आली ≠ हिमाली

अपुतो + आली ≠ अपुताली

लेक + आली ≠ लेकाली

थाक + आली ≠ थकाली

आलु ः माइत + आलु ≠ मैतालु

खर्च + आलु ≠ खर्चालु

लाज + आलु ≠ लजालु

ईप्रया + आलु ≠ ईप्रयालु

दूध + आलु ≠ दुधालु

इख + आलु ≠ इखालु

बिख + आलु ≠ बिखालु

कृपा + आलु ≠ कृपालु

ची ः तबला + ची ≠ तबलची

अफिम + ची ≠ अफिमची

खजाना + ची ≠ खजान्ची

नगरा + ची ≠ नगर्ची

दार ः चौकी + दार ≠ चौकीदार

जमिन + दार ≠ जमिन्दार

इज्जत + दार ≠ इज्जतदार

इमान + दार ≠ इमानदार

वाल ः रिक्सा + वाल ≠ रिक्सावाल

कुर्सी + वाल ≠ कुर्सीवाल

दारी + वाल ≠ दारीवाल

पैसा + वाल ≠ पैसावाल

ओहोदा + वाल ≠ ओहोदावाल

जग्गा + वाल ≠ जग्गावाल

वाज ः मुक्का + वाज ≠ मुक्केवाज

रक्सी + वाज ≠ रक्सीवाज

चाल + वाज ≠ चालवाज

धोका + वाज ≠ धोकेवाज

आहा ः उपद्रो + आहा ≠ उपद्राहा

घुस + आहा ≠ घुस्याहा

अलच्छिन + आहा ≠ अलच्छिनाहा

गाजा + आहा ≠ ग “ज्याहा

इया ः झगडा + इया ≠ झगडिया

आधा + इया ≠ अधिया

जा “गर + इया ≠ जा “गरिया

सहर + इया ≠ सहरिया

जहान + इया ≠ जहानिया

चीन + इया ≠ चिनिया

इयार ः मात + इयार ≠ मतियार

अंश + इयार ≠ अंशियार

हात + इयार ≠ हतियार

होस + इयार ≠ होसियार

गुठी + इयार ≠ गुठियार

साँध + इयार ≠ साँधियार

इलो ः बाफ + इलो ≠ बाफिलो

ठा “ट + इलो ≠ ठा “टिलो

गुन + इलो ≠ गुनिलो

ओस + इलो ≠ ओसिलो २

मल + इलो ≠ मलिलो

रस + इलो ≠ रसिलो

ई ः रोग + ई ≠ रोगी

ज्ञान + ई ≠ ज्ञानी

छिमेक + ई ≠ छिमेकी

दनदन + ई ≠ दनदनी

बोल + ई ≠ बोली

दान + ई ≠ दानी

योग + ई ≠ योगी

शास्त्र + ई ≠ शास्त्री

औली ः पुस्ता + यौली ≠ पुस्त्यौली

पुर्खा + यौली ≠ पुख्र्यौली

रात + यौली ≠ रत्यौली

ठट्टा + यौली ≠ ठट्यौली

ए ः ढोका + ए ≠ ढोके

टाउको + ए ≠ टाउके

पाटन + ए ≠ पाटने

डोको + ए ≠ डोके

कुहिरो + ए ≠ कुहिरे

इलाम + ए ≠ इलामे

कनिका + ए ≠ कनिके

औलो + ए ≠ औले

तारो + ए ≠ तारे

कुसुम + ए ≠ कुसुमे

थाङ्गो + ए ≠ थाङ्गे

खरखर + ए ≠ खरखरे

एली ः जून + एली ≠ जुनेली

युरोप + एली ≠ युरोपेली

भारत + एली ≠ भारतेली

बैतडी + एली ≠ बैतडेली

भारोप + एली ≠ भारोपेली

डोटी + एली ≠ डोटेली

याइ “ ः दुष्ट + याइ “ ≠ दुस्त्याइ “

मूर्ख + याइ “ ≠ मुख्र्याइ “

बाठो + याइ “ ≠ बठ्याइ “

पुष्ट + याइ “ ≠ पुस्त्याइ “

धुर्त + याइ “ ≠ धुत्र्याइँ

पण्डित + याइ “ ≠ पण्डित्याइ “

ले ः गाउ “ + ले ≠ गाउ “ले
सा “खु + ले ≠ सा “खुले

ठिमी + ले ≠ ठिमीले

भादगाउ “ + ले ≠ भादगाउ “ले

ली ः पाल्पा + ली ≠ पाल्पाली

बनेपा + ली ≠ बनेपाली

दुम्जा + ली ≠ दुम्जाली

सिंजा + ली ≠ सिंजाली

पन ÷ पना ः फिक्का + पन ÷ पना ≠ फिक्कापन ÷ फिक्कापना

धूर्त + पन ÷ पना ≠ धूर्तपन ÷ धूर्तपना

बडो + पन ÷ पना ≠ बडोपन ÷ बडोपना

भद्दा + पन ÷ पना ≠ भद्दापन ÷ भद्दापना

आ ः नातो + आ ≠ नाता

एक + आ ≠ एक्का

पात + आ ≠ पाता

खात + आ ≠ खाता

ती ः धुमधुम + ती ≠ धुम्धुम्ती

सरसर + ती ≠ सरस्ती

भर + ती ≠ भर्ती

बरबर + ती ≠ बरबर्ती

नी ः साहु + नी ≠ साहुनी

थारु + नी ≠ थरुनी

नेवार + नी ≠ नेवार्नी

फोहर + नी ≠ फोहर्नी

आडी ः गफ + आडी ≠ गफाडी

खेल + आडी ≠ खेलाडी

औतो ः सम्झ + औतो ≠ सम्झौतो

खाग + औतो ≠ खगौतो

पानी + औतो ≠ पनौतो

बा “की + औतो ≠ बक्यौतो

औरो ः मास + औरो ≠ मसौरो

कुनो + औरो ≠ कुनौरो

धुप + औरो ≠ धुपौरो

तिल + औरो ≠ तिलौरो

औटो ः शिला + औटो ≠ सिलौटो

धुलो + औटो ≠ धुलौटो

बालु + औटो ≠ बलौटो

पछि + औटो ≠ पछ्यौटो

एरो ः पानी + एरो ≠ पनेरो

पाखो + एरो ≠ पखेरो

कपट + एरो ≠ कट्टेरो

काठ + एरो ≠ केटेरो

अडी ः झुप्रो + अडी ≠ झुपडी

गा “जा + अडी ≠ ग “जडी

गफ + अडी ≠ गफडी

थप्पा + अडी ≠ थपडी

आन ः खस + आन ≠ खसान

माटो + आन ≠ मटान

शिर + आन ≠ सिरान

घर + आन ≠ घरान

एटो ः घोडो + एटो ≠ घोडेटो

डोरो + एटो ≠ डोरेटो

कुना + एटो ≠ कुनेटो

चक्र + एटो ≠ चक्रेटो

खुर्पा + एटो ≠ खुर्पेटो

खर + एटो ≠ खरेटो

दानी ः मसी + दानी ≠ मसीदानी

छाप + दानी ≠ छापदानी

चिया + दानी ≠ चियादानी

फूल + दानी ≠ फूलदानी

एनी ः कार्की + एनी ≠ कर्केनी

साल + एनी ≠ सालेनी

वर्ष + एनी ≠ बर्सेनी

पाखो + एनी ≠ पखेनी

इंगर ः पात + इंगर ≠ पतिंगर

अजड + इंगर ≠ अजिंगर

कस + इंगर ≠ कसिंगर

संस्कृत तद्धित प्रत्यय र तिनबाट बनेका शब्द

क ः अष्ट + क ≠ अष्टक

नाम + क ≠ नामक

दश + क ≠ दशक

पञ्च + क ≠ पञ्चक

तम ः उच्च + तम ≠ उच्चतम

लघु + तम ≠ लघुतम

प्रिय + तम ≠ प्रियतम

श्रेष्ठ + तम ≠ श्रेष्ठतम

ता ः कवि + ता ≠ कविता

मधुर + ता ≠ मधुरता

मित्र + ता ≠ मित्रता

मूर्ख + ता ≠ मूर्खता

विशेष + ता ≠ विशेषता

शत्रु + ता ≠ शत्रुता

इका ः बाल + इका ≠ बालिका

पत्र + इका ≠ पत्रिका

तः मूल + तः ≠ मूलतः

अंश + तः ≠ अंशतः

स्वभाव + तः ≠ स्वभावतः

प्रथम + तः ≠ प्रथमतः

त्व ः एक + त्व ≠ एकत्व

मित्र + त्व ≠ मित्रत्व

सती + त्व ≠ सतीत्व

देव + त्व ≠ देवत्व

कवि + त्व ≠ कवित्व

तत् + त्व ≠ तत्त्व

मय ः काष्ठ + मय ≠ काष्ठमय

वाक् + मय ≠ वाङ्मय

अन्न + मय ≠ अन्नमय

जल + मय ≠ जलमय

वान् धन + वान् ≠ धनवान्

गुण + वान् ≠ गुणवान्

प्रतिभा + वान् ≠ प्रतिभावान्

बल + वान् ≠ बलवान्

रूप + वान् ≠ रूपवान्

माया + वान् ≠ मायावान्

मान् ः मति + मान् ≠ मतिमान्

श्री + मान् ≠ श्रीमान्

बुद्धि + मान् ≠ बुद्धिमान्

आयुस् + मान् ≠ आयुष्मान्

य ः शूर + य ≠ शौर्य

ललित + य ≠ लालित्य

चतुर + य ≠ चातुर्य

मनु + य ≠ मनुष्य

सुन्दर + य ≠ सौन्दर्य

मधुर + य ≠ माधुर्य

तर ः उच्च + तर ≠ उच्चतर

अधिक + तर ≠ अधिकतर

लघु + तर ≠ लघुतर

गुरु + तर ≠ गुरुतर

सुन्दर + तर ≠ सुन्दरतर

बृहत् + तर ≠ बृहत्तर

वी ः यश + वी ≠ यशस्वी

माया + वी ≠ मायावी

तपस् + वी ≠ तपस्वी

मेधा + वी ≠ मेधावी

वत् ः पशु + वत् ≠ पशुवत्

यन्त्र + वत् ≠ यन्त्रवत्

इमा ः गुरु + इमा ≠ गरिमा

मधुर + इमा ≠ मधुरिमा

लघु + इमा ≠ लघिमा

नील + इमा ≠ नीलिमा

महत् + इमा ≠ महिमा

अरूण + इमा ≠ अरुणिमा

इम ः रक्त + इम ≠ रक्तिम

अन्त + इम ≠ अन्तिम

पश्च + इम ≠ पश्चिम

स्वर्ण + इम ≠ स्वर्णिम

अग्र + इम ≠ अग्रिम

इक ः दिन + इक ≠ दैनिक

वेद + इक ≠ वैदिक

क्षण + इक ≠ क्षणिक

नीति + इक ≠ नैतिक

तर्क + इक ≠ तार्किक

इतिहास + इक ≠ ऐतिहासिक

इत ः क्रोध + इत ≠ क्रोधित

पीडा + इत ≠ पीडित

पण्डा + इत ≠ पण्डित

फल + इत ≠ फलित

पुष्प + इत ≠ पुष्पित

पूजा + इत ≠ पूजित

ईय ः भवत् + ईय ≠ भवदीय

स्वर्ग + ईय ≠ स्वर्गीय

क्षेत्र + ईय ≠ क्षेत्रीय

आत्मा + ईय ≠ आत्मीय

ईन ÷ ईण ः कुल + ईन ≠ कुलीन

नव + ईन ≠ नवीन

प्राच + ईन ≠ प्राचीन

रङ्ग + ईन ≠ रङ्गीन

युग + ईन ≠ युगीन

काल + ईन ≠ कालीन

ग्राम + ईण ≠ ग्रामीण

सर्वाङ्ग + ईण ≠ सर्वाङ्गीण

श क्रम + शः ≠ क्रमशः

शब्द + शः ≠ शब्दशः

अक्षर + शः ≠ अक्षरशः

बहु + शः ≠ बहुशः